

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי אשר וייס שליט"א

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

מדת סדום

הלכה

ביסוד מצות חינוך

פרשת וזרא תשפ"ג

שנה כ"ד - קובץ ד' [תתכ"ח]

יד"לע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

אלון בכות

ומעיל קטן תעשה לו אמו והעלתה לו מימים ימימה

(שמואל א' פרק ב' פסוק י"ט)

לעילוי נשמת

אמי מורת עטרת ראשי

האשה הגדולה

הרבנית הצדקנית

מרת **פראדל** ע"ה

בת הר"ר יהונתן בנימין הכהן אברהם הי"ד

ויים

אשת חיל לאבי מורי עטרת ראשי הגאון החסיד רבי משה זצ"ל

מאז ומקדם היתה דמותה הגדולה והצנועה

אות ומופת לאהבת התורה ולומדיה בלי גבול

דברי תורה היו משובש חייה

הכרת הטוב בלבה חדות חיים בקרבה

הקדישה את כל ישותה, כוחותיה וכשרונותיה הברוכים

לחנכנו לתורה ולמידות טובות וישרות

והם שעמדו לי להגיע עד הלום

נלב"ע יום א' לסדר חיי שרה – ח"י מרחשון תשפ"ב

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים

פרשת וירא

ביסוד מצות חינוך

"כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח י"ט).

א

יסודה של מצוות הינוך מדאורייתא

הנה ידוע דחובת האב לחנך בנו המבוארת בריש ערכין (ב' ע"ב) ובסוכה (מ"ב ע"א) "קטן היודע לשמור גוף נקי אביו קונה לו תפילין וכו'", מדרבנן היא, ודבר זה מבואר במקומות רבים בש"ס ובפוסקים, והדברים פשוטים וידועים. אך לדידי נראה פשוט וברור דשורש מצוה זו דאורייתא היא, ומקורה במקרא מלא דכתיב "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", ופרש"י לשון חיבה, הרי שאברהם אבינו ע"ה זכה לאהבת וחיבת הקב"ה מפני שצוה בניו וביתו אחריו, וא"כ רצונו ית"ש שכל אחד מישראל יחנך בניו לאהבה וליראה.

והנה יסוד הדברים נראה פשוט, דחובה על האדם לקיים רצון ה' אף בדברים שלא נמנו במנין התרי"ג מחמת שלא נאמרו בלשון ציווי מפורש, ומ"מ נצטוונו בהם לפי ד"רצון התורה" הם. וכבר כתבתי להוכיח גדר זה מהא דאמרו בב"מ (ל"ב ע"א) "צער בעלי חיים דאורייתא", ולא הובא שם מקור איסור זה, וכבר כתב הרדב"ז (ח"ה סימן קס"ח, סי' אלף תקמ"ב) דאין בצער בע"ח לא לאו ולא עשה אלא איסור בלבד, הרי דשייך איסור דאורייתא שאין בו לא לאו ולא עשה, אלא דזה גדר "רצון התורה" (וע"ע מנחת אשר במדבר (סי' ס"ח) שהארכתי במקור ויסוד איסור צער בעלי חיים).

ועיין מש"כ החזו"א (יו"ד סי' קמ"ט) דמדברי הפוסקים משמע דאין מצוות כיבוד אב ואם אלא בדברים הנוגעים לאב, כמאכילו ומשקהו, אבל בדברים שאין בהם שייכות לאב ולכבודו אין מצוות כיבוד אב. ומ"מ כתב החזו"א דמשורש מצוות כיבוד אב למדנו דרצונו יתעלה שיכבד אדם לאביו ואימו בכל דבר, ולכך היכא דע"י כיבוד זה יפסיד הבן ממון או יצטער אינו חייב בכיבוד זה אבל היכא דאין בו הפסד ממון וצער יש לכבדם, דזהו "רצון התורה".

ביסוד מצות חינוך

וכבר כתב אחי הגר"א בספר מעלות התורה שכל פסוקי התורה מצוות הן אלא שהן נכללות בתרי"ג שרשים שהן תרי"ג מצוות שבתורה, ומ"מ כל פסוקי התורה מצוות הן אלא שיש ואין אנו יודעים לפרשם. אך בדברי הראשונים מצינו שעשרת הדברות שרשים הן לכל מצוות התורה ולא מצינו כן לגבי תרי"ג המצוות, וצ"ע.

וידועים דבריו הנפלאים של הגר"א וסרמן בקונטרס דברי סופרים (אות כ"ג) על הפסוק (ירמיהו י"ט ה') "אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי" ובתרגום "לא פקדית דאורייתא, ולא שלחית ביד עבדיי נבייא, ולא רעוא קדמי" הרי ג' גדרי המצות דאורייתא, דרבנן, ורצון ה'.

ושני דרכים יש שבהם למדים אנו מה רצון ה' בתורתו, יש שלמדים אנו מתוך מצוות התורה, ענינם וכונתם. ויש שלמדנו מתוך מקראי הקודש שנאמרו בלשון סיפור דברים, לא במצוות, אך מתוך פסוקים אלו נגלה לנו רצון ה'. ועיין בכל זה באורך במנחת אשר דברים (סימן ע"ה).

וא"כ, פשוט וברור דאף מצות חינוך דאורייתא היא וכמוש"כ. דנראה דתרוייהו איתנהו במצות חינוך, דמחד גיסא יש ללמוד מצוה זו ממאי דכתיב כי ידעתיו וכו' כנ"ל, אך מאידך נראה דיש ללמוד מצוה זו גם ממה שנצטוונו ושננתם לבניך, וכשם שמצווה האב ללמד את בנו תורה כך מצוה עליו לחנכו לאהבת ה' ושמירת מצוותיו, דהלא "כל האומר אין לו אלא תורה... אפילו תורה אין לו" (יבמות ק"ט ע"ב), "אם אין דרך ארץ אין תורה" (אבות פ"ג משנה י"ז), ומסתבר שלא ציוותה התורה מפורשות אלא שאדם ילמד את בנו תורה, משום שתלמוד גדול שתלמוד מביא לידי מעשה, אך ילמד הסתום מן המפורש, וכשם שעל האדם מצוה ללמד בנו תורה כך מצווה לחנכו במצוות. אלא, דמדאורייתא מצוה זו מסורה לאב לחנך לפי דעתו והבנתו, ומתקנת חכמים יש גדר ברור מסוים ומוגדר בחיוב זה, דכחיוב הגדול במצוות מדאורייתא כך חיוב הקטן במצוות מדרבנן מדין חינוך, ולכך קטן היודע לנענע חייב בלולב, קטן שא"צ לאימו חייב בסוכה, וחיוב מוגדר זה מדרבנן הוא.

ועוד יש בין מצות חינוך דאורייתא לזה שמדרבנן, דחינוך דרבנן אינו אלא עד שיגיע למצוות, אבל חינוך דאורייתא הוא עד זקנה ושיבה כל עוד יש בכח האב להשפיע לטובה על ילדיו.

ביסוד מצות חינוך

ונראה עוד, דרך בחיוב חינוך דרבנן אין המצוה נוהגת אלא בקטן שהגיע לחינוך, דלא ראו חכמים לנכון לחייב את הקטנים אלא משהגיעו ליכולת לקיים המצוות כהלכתן, אבל במצות החינוך מה"ת אין לה גבול לא למטה ולא למעלה, ואף בתינוקות מצוה לחנכם לאהבה וליראה לפי האפשר.

והנה הקשו התוס' בפסחים (פ"ח ע"א ד"ה שה לבית) בסוגיא דשה לבית אבות דאורייתא או דרבנן: "וא"ת האיך מאכיל פסח שלא למנויו, נהי דקטן אוכל נבילות אין בי"ד מצווין להפרישו, לספות לו בידיים אסור כדאיתא וכו'", ותירצו דהתם ילפינן מלא תאכילום ולא אסור אלא דומיא דשרצים ונבילות אבל כה"ג דאיכא חינוך מצוה שרי.

ובמנחת חינוך (מצוה ה') תמה, דהא נקטו התוס' (תו"י יומא דף פ"ב) דאין מצות חינוך אלא על האב ולא על האם, והתם מיירי בקטן שאין לו אב ומבואר שם דאעפ"כ נמנה קטן זה על קרבן פסח. ועוד תמוה דמצות חינוך דרבנן היא והאיך שרינן איסור דאורייתא כדי לקיים מצוה דרבנן. ועוד, דלשיטת ר"ל (נזיר כ"ט ע"א) מצות חינוך על הבן ולא על הבת, והכא בפסחים שנינו שמביא קרבן פסח על בנו ובתו הקטנים.

ונראה ברור שדברי המנ"ח אמורים משום שהבין דכוונת התוס' משום מצות חינוך דרבנן, ולענ"ד נראה טפי דלא נתכוונו התוס' אלא ליסוד הכללי של מצוה זו שהיא דאורייתא, דנתחייבו אב ואם לחנך בניהם ובנותיהם ליראה, וחידשו דשרי למנות קטנים על הקרבן כדי לחנכם במצוות. ויסוד דבריהם הוא דבכל מעשה שיש בו מצוה אין בו איסור ספייה, דאינו דומה לשרץ ונבילה, ודו"ק.

ב

נפ"מ בהנ"ל בנוגע לחינוך לתענית

והנה כתב המנ"ח (מצוה שי"ג), דאיסור הוא לספות לקטן בידיים ביוהכ"פ, ולכן אסור להאכיל לקטנים אלא כדי חיי נפש. ובמשנ"ב (סי' תרט"ז סק"ה) הביא לדברי המג"א דקטן שהגיע לחינוך אסור לספות לו בידיים, ולא רק לאביו לבדו אסור אלא אף לאחריו, וככל שאר דבר איסור שאסור להאכילו, אלא דמ"מ לא אסרו אלא בהגיע לחינוך. ובשעה"צ (סק"ט) כתב לחדש דב' דינים הם בחינוך לתענית, דהנה כתב המחבר (שם ס"ב) דמט' שנים ולמעלה מחנכים לשעות, ומבן י"א ואילך מתענים ומשלימים, ולכך מבן י"א ולמעלה איסור הוא בהאכלתו, אבל מבן ט' ועד בן י"א אין

ביסוד מצות חינוך

איסור להאכילו, דהא בשנים אלו אין מחנכין אותו אלא לשעות (היה רגיל לאכול בג' שעות יאכל בד' שעות וכדו'), אבל עצם אכילתו אין בה איסור, משא"כ בקטן מבן י"א שמחויב להתענות ולהשלים נוהג בו איסור ספייה.

וברמב"ם (הל' שביתת עשור פ"ב ה"י) כתב:

"קטן בן תשע שנים ובן עשר שנים מחנכין אותו לשעות, כיצד היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום מאכילין אותו בשלש, היה רגיל בשלש מאכילין אותו בארבע, לפי כח הבן מוסיפין לענותו בשעות, בן אחת עשרה שנה בין זכר בין נקבה מתענה ומשלים מדברי סופרים כדי לחנכו במצות".

וברבינו מנוח (שם) דייק בלשון הרמב"ם שכתב "קטן בן ט' ובן עשר שנים מחנכין אותו לשעות", ובסוף דבריו הוסיף וכתב "כדי לחנכו במצות", ומה טעם כפל דבריו. ועוד, דבטעמא דבן ט' כתב "מחנכין לשעות", ולא כתב דהוא כדי לחנכו במצות, ועוד דלענין בן י"א כתב ד"מתענה ומשלים מדברי סופרים" ולענין בן ט' לא כתב דחיובו מד"ס הוא.

וכתב בביאור דברי הרמב"ם:

"ומה שכתב הרב כאן כדי לחנכו במצות ולעיל נמי כתוב מחנכין אותו לשעות, בא להודיענו דתרי חנוכי הוא כדאמרינן בגמ' אמר רבה תרי חנוכי הוו, חד לעינוי וחד להשלמה, וחנוך השעות אינו חובה מדרבנן אלא חובה המוטלת על כל אדם מעצמו ללמוד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר כדכתיב (משלי כ"ב ו') חנוך לגער על פי דרכו וגו' וכדי להכניסם תחת כנפי השכינה כדאמרינן (סוכה מ"ב ע"א) יודע לדבר אביו מלמדו תורה ציוה לנו". וביאר לפי דרכו, דלכך לענין בן י"א לבדו דמתענה ומשלים כתב הרמב"ם שהוא מדברי סופרים. ומדבריו מוכח כמבואר, שהחויב שתיקנו חז"ל מדין חינוך, חיוב מוגדר הוא ושייך בו איסור דלא ספינן ליה בידיים, אבל בחינוך דבן ט' שאינו אלא מדין החובה הכללית המוטלת על כל אדם מעצמו ללמוד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר בזה אין איסור ספייה בידיים.

ונראה עוד ראיה להבנה זו, דהנה כתב הריטב"א (ריש סוכה) וכן נקטו הפוסקים במצות חינוך דרבנן, דאין המצוה מתקיימת אלא במצוות שלימות וכשרות ולכך צריך ליתן לבנו ד' מינים כשרים וכן כזית מצה ומרור (ועיין בזה להלן אות ה'), ולכאורה א"כ

ביסוד מצות חינוך

מה שייך חינוך לקטן ביוהכ"פ לשעות, הא אי"ז קיום מצות העינוי, וכ"ת מתקנת חז"ל קטנים חשיבא כחולים שיש בהם סכנה ומשום כך כל מצותם בתענית שעות, זה אינו, דהא כתב הרמב"ם בדין חינוך שעות "היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום מאכילין אותו בשלוש", ופשוט הוא דבג' שעות אכתי לא הוי כחולה שיב"ס וא"כ איך יתקיים דין חינוך בהכי.

ולפי המבואר אתי שפיר, דחינוך זה אינו מדין חינוך דרבנן אלא מחובת האב ללמד ולהרגיל את בנו לתורה וליראה, ובגדר זה אין קפידא שיהיה החינוך באופן הראוי ממש לקיום המצוה.

ג

באינו מוחה בבנו היוצא לתרבות רעה

הנה כתב הרמב"ם בהל' תשובה (פ"ד ה"א):

"ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה, ארבעה מהן עוון גדול והעושה אחד מהן אין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה לפי גודל חטאו, ואלו הן וכו' הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו".

ולכאורה, אי נימא דכל חובת האב בחינוך בנו אינה אלא דרבנן, אמאי מעוכב הוא מן התשובה, הא משום איסור דרבנן לא מסתבר שמעוכב הוא מלעשות תשובה. ועוד דהא תינח בנו הקטן שחייב לחנכו בבנו הגדול מאי איכא למימר. וע"כ דיסוד הדברים במצוה דאורייתא המוטלת עליו לצוות בניו למצוות ה'.

אמנם יש לדחות, שהרי כתב הרמב"ם שם דכיון שאילו היה מוחה היה פורש הרי הוא כמחטיאו, וא"כ ודאי שחטא בידו שלא הוכיחו, ודו"ק.

וכמו כן מבואר במשנה (מכות ח' ע"א), דהאב המכה את בנו ומת אינו גולה, "אבא שאול אומר מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות, יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בי"ד". ויל"ע איזה מצווה מקיים האב בהכאה זו שלכך פטרוהו מגלות, ודוחק לומר דמיירי כשהכהו כדי ללמדו תורה. ועוד דברש"י שם (ד"ה האב) כתב וז"ל: "יצא האב המכה את בנו, להטותו לדרך אחרת", משמע דמיירי בהכאה כדי לחנכו במצות, וכדמייתי עלה קרא: "יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך", הרי דהאב

ביסוד מצות חינוך

המכה פטור מגלות משום דמקיים מצווה דאורייתא דחינוך. וע"ע בקידושין (ל' ע"א) על הפסוק (משלי כ"ב, ו') "חנוך לנער עפ"י דרכו" דלחד מ"ד משיתסר שנים, וברש"י (ד"ה משיתסר): "ללמדו תוכחות", הרי דאף בבנו הגדול מצוה ללמדו תוכחות, וגם זה רק משום המצוה דאורייתא, שהרי מצות חינוך דרבנן ליכא אלא בקטנים, וז"פ.

ד

מצות חינוך על האם וחינוך הבנות

והנה נחלקו הראשונים אי מצוות חינוך דרבנן חיילא נמי על האם, ושיטת התוס' ישנים (יומא פ"ב ע"א) דאין מצוה אלא על האב, וז"ל:

"ורבי אומר דחינוך לא שייך אלא באב אבל באדם אחר לא שייך ביה חינוך הלכך נמי אין נזהרין להפרישו, ומעשה דהילני המלכה שישבה היא ושבעת בניה בסוכה שמא היה להם אב וחנוכם בכך, ואפילו לא היה להם אב היתה מחנכתם למצוה בעלמא".

ועיין בתרומת הדשן (סי' צ"ד) שהאריך בזה ונקט דאם נמי מחייבא מדרבנן במצוות חינוך, עיי"ש.

ובמשנה ברורה (סימן שמ"ג סק"ב) כתב דיש מן האחרונים שנקטו שאף האם חייבת בחינוך בניה, וכבר נחלקו בזה האחרונים.

ולדרכינו נראה לבאר דבריהם בפשטות, דהא דהלני המלכה חנכה בניה "למצוה בעלמא" היינו דאין חובת האם במצווה זו כחובת האב, לפי דחובת האם אינה אלא חוב כללי לחנך בניה אחריה לתורה וליראה, משא"כ חיוב האב דגדר מסוים יש בו, וכמבואר דכחיוב הגדול מדאוריתא כמו כן מחויב האב לחנך בנו מדרבנן. ולפי"ז נראה נמי דהא דפליגי (נזיר כ"ט ע"א) אי במצוות החינוך נצטוונו נמי על חינוך הבנות או דאין החיוב אלא חינוך הבנים בלבד, ולא נחלקו אלא בגדרי חובת החינוך אי חיילא נמי אבת, ומ"מ פשוט דחובה הכללית לחנך ביתו אחריו לתורה וליראה היא אף אבת.

ושו"ר לשמחתי כיסוד דברינו בחזו"א (אהע"ז קמ"ח לדף ל'), עיי"ש ותשבע נועם.

ביסוד מצות חינוך

ה

כשרות החפצא בחינוך למצוות

הנה יסוד גדול כתב הריטב"א (סוכה ב' ע"ב ד"ה א"ר יהודה):

"מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצות צריך לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול, דהא מייתינן ראייה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגי'א דליכא בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, מקרא מלא דבר הכתוב חנוך לנער על פי דרכו, וגדולה מזו אמרו במסכת עירובין (מ' ע"ב) גבי זמן ביום הכפורים, ליטעמיה לינוקא דלמא אתי למיסרך, והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה".

וכוונתו ברורה, דרבי יהודה הביא ראייה מהילני המלכה שישבה עם שבעת בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה דסוכה זו כשרה, שהרי ישבה בסוכה זו עם בניה שחלקם הגיעו לחינוך, וע"כ דאין מצות חינוך בסוכה פסולה, ומזה למד דהוא הדין והוא הטעם בכל חינוך מצוה דצריך שהקטן יקיים את המצוה באופן שיוצאים בה ידי חובה.

והנה הריטב"א כתב שהיו חכמים שטעו בזה, ולא ידענו מי המה חכמים אלה שלא נקטו כדברי הריטב"א וכיצד יפרשו הם את דברי הגמ' בסוכה.

ולכאורה מצינו בזה מקור מפורש בסוכה (מ"ו ע"ב):

"אמר רבי זירא לא ליקני איניש הושענא לינוקא ביומא טבא קמא. מאי טעמא, דינוקא מקנא קני, אקנויי לא מקני, ואשתכח דקא נפיק כלולב שאינו שלו".

והבית יוסף (סימן תרנ"ח) כתב:

"וכתוב במרדכי (סי' תשנ"ט) ובהגהות אשירי (פ"ד סי' ו') בשם אור זרוע (הל' סוכה ולולב סי' ש"ח) שאם תופס עם התינוק, כיון שלא יצא מידו לגמרי שפיר דמי, ובקיא הדעת מחזירין אותו למקומו והתינוקות מעצמם נוטלין אותו ומברכין עליו".

וכך הוא בשו"ע (סי' תרנ"ח ס"ו):

ביסוד מצות חינוך

"לא יתננו ביום ראשון לקטן קודם שיצא בו, מפני שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן התורה, ונמצא שאם החזירו לו אינו מוחזר, ויש מי שאומר שאם הגיע לעונת הפעוטות, מותר. ואם תופס עם התינוק, כיון שלא יצא מידו שפיר דמי".

וכוונתם ברורה לתת עצות שונות שהתינוקות לא יקנו את האתרוג כדי שאביהם יוכל לצאת יד"ח אח"כ. אך צ"ע לפי"ז כיצד אביו מקיים מצות חינוך אם אין בנו קונה את הלולב ואין זה לכם, ואילו גדול היה לא היה יוצא יד"ח.

ובמשנ"ב (שם ס"ק כ"ח) כתב, דמלבד העצה לתפסו עם הקטן, ה"ה אם אינו מקנה לו לקטן כלל או שנותן לו מתנה לזמן שדינו כשאלה בעלמא, "אלא דבכל אלו העצות לא מהני רק לגדול שיהיה יכול אח"כ לצאת בו, אבל הקטן לא יצא בנטילה כזה דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך, ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול דהא גם בזה מתחנך הבן למצות וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן".

ובשעה"צ (ס"ק ל"ו) כתב כן בשם בגדי ישע וברכי יוסף, וכתב לבאר שיטתם דמצות חינוך הוא "רק על עצם המצוה ולא על פרטי המצוה".

ולכאורה שיטה זו סותרת את דברי הריטב"א, אא"כ נחלק בין זל"ז, ולא ברורה כונת השעה"צ דמצות חינוך הוא על עצם המצוה ולא על פרטיה.

והנראה בזה, דעצם החפצא צריך להיות כשר לצאת בו יד"ח, וכאשר מחנכים את הקטן במצות סוכה צריך להושיבו בסוכה שיש בה ז' על ז' ודפנותיה עשרה טפחים, וכך הלולב צריך שיעור ושלא יהיה נקטם ואינו יוצא בלולב היבש וכדומה, דכל אלה הם בגוף החפצא, אך אין קפידא בקנין ואף דלא הוי לכם יוצא יד"ח חינוך כיון שאין החסרון בגוף הלולב.

ולפי"ז אין כל קושיא מדברי הגמ' בהילני המלכה לדברי המרדכי והראב"ן, ואין כל סתירה בין דברי הריטב"א לדבריהם, ולא המה החכמים שהריטב"א בא להוציא מדבריהם.

ויש לעיין לפי"ז אם קטן יוצא יד"ח בציצית שלא נעשו לשמה ובמצה שלא נשתמר לשמה, וי"ל בזה, ועוד חזון למועד.

ביסוד מצות חינוך

ו

במצות חינוך דרבנן אי רמי על האב או על הקטן

כתב הרמב"ם (הל' חמין ומצה פ"ו ה"י):

"הכל חייבין באכילת מצה אפילו נשים ועבדים, קטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצוות ומאכילין אותו כזית מצה".

ובכסף משנה הביא שיטת הרמב"ן (הובא בר"ן מגילה ט' ע"ב), דחייב החינוך על האב רמיא ולא על הקטן, וכתב לדייק כן אף מלשון הרמב"ם, מדלא כתב "הכל חייבין אפילו נשים ועבדים וקטנים", אלא כתב דנשים ועבדים חייבין "וקטן מחנכין אותו במצוות ומאכילין אותו מצה", משמע דאין הקטן מחויב בעצם אלא דעל אביו מוטל לחנכו במצוות, וכיוצא בביא מלשוננו ריש הל' מגילה (פ"א ה"א), עי"ש.

ולכאורה יש לתמוה ע"ד הכס"מ, דהא בכמה מקומות חזינן לשון הרמב"ם שכתב דקטנים חייבין משום מצות חינוך, כ"ה בהל' סוכה (פ"ו ה"א): "קטן שאינו צריך לאמו שהוא כבן חמש כבן שיש חייב בסוכה מדברי סופרים כדי לחנכו במצוות", הרי דחייב הקטן משום מצות חינוך. וכן בהל' לולב (פ"ז הי"ט): "קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים כדי לחנכו במצוות". ובהל' ברכות (פ"ה ה"א): "הקטנים חייבין בברכת המזון מדברי סופרים כדי לחנכן במצוות". הרי דבכל הני דוכתי כתב הרמב"ם דחייבין הקטנים עצמן ולא רק דמחוייבין לחנכן, וע"כ דאין בזה דיוק ולא דוקא נקט במצה ובמגילה דחובה לחנכן.

וביותר יש לתמוה על מאי דמסיק הכסף משנה שם דהרמב"ם והרמב"ן בדרך אחד הלכו, דהא כל תמצית דברי הרמב"ן שם לבאר דהקטן לא חשיב מחויב בדבר ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובתן, ודלא כסומא דאף שחויבו מדרבנן מ"מ מוציא אחרים ידי חובתן, דכיון דאין החיוב על הקטן בעצם אינו יכול להוציא אחרים יד"ח אף דכל חיובן דרבנן הוא, עי"ש בדברי הרמב"ן. והרי הרמב"ם להדיא ס"ל דקטן מוציא את אביו בברכת המזון אם לא אכל האב כדי שביעה כמבואר בדבריו בפ"ה מברכות (הלכה ט"ו - ט"ז), וא"כ פליג הרמב"ן על עיקר דברי הרמב"ם ודלא כדברי הכס"מ, וצע"ג.

והנה במה שנחלקו הרמב"ן והרמב"ם פליגי נמי רש"י ותוס' בברכות (מ"ח ע"א), ודעת רש"י שם (ד"ה עד שיאכל) כדברי הרמב"ן דאין הקטן מוציא אחרים ידי חובתן,

ביסוד מצות חינוך

כיון דאין החיוב עליו אלא על אביו, ובתוס' (ד"ה עד שיאכל) כתבו דהקטן מוציא את המחויב מדרבנן, וזו שיטת הרמב"ם כמבואר.

אמנם לענ"ד נראה, דלא נחלקו הראשונים ביסוד גדר החינוך אי רמי על הקטן עצמו או על אביו, דבאמת כו"ע מידו דעיקר חיוב החינוך על האב הוא לחנך את בנו במצוות כמבואר בניזיר (כ"ט ע"א) דהאב חייב לחנכו ולא האם, ומכל הסוגיא שם מבואר דחיוב זה על האב הוא. וכן מסתבר דהא אם אין דעת לקטן ולא הטילה תורה עליו עול מצוות אין נראה בסברא ששיימו חכמים עליו עול ויחליטוהו לבעל אחריות ובעל דעת מספקת להתחייב במצוות, וכי נתחכמו על חכמת הבוחן כליות ולב. ולכן נראה דכו"ע מודו דיסוד גדר החינוך על האב הוא ולא על הקטן עצמו.

ומאידך נראה פשוט דלכו"ע מצווה גם הקטן לדקדק במצוות משהגיע לחינוך, דאטו אפשר שקטן שבא לשאול נורה לו שמותר לו לעבור על איסורי תורה, אלא נראה פשוט דלכו"ע עיקר החיוב על אביו אך בכלל התקנה שגם הקטן מצווה, דאילולי חייבו אף את הקטן במצוות לא היה כלל ביד האב לחנכו, וע"כ עיקר המצוה על האב רמיא אלא שחייב גם את הקטן בעצמו, ולא נחלקו אלא אם יכול הוא להוציא אחרים.

דלשיטת רש"י והרמב"ן שאני חיוב קטן מחיובי דרבנן הגדול, דאין הקטן בעצם בר חיובא, אך לדעת התוס' והרמב"ם מ"מ חשיב הקטן כבר חיובא מדרבנן להוציא אחרים ידי חובתן, כיון דתקנו חכמים דחייב הקטן בעשיית מעשים אלו אף אם עצם החיוב על האב הוא, מ"מ נכלל בתקנתם דמעשי הקטן מעשי מצווה הם ולא כמעשה קוף בעלמא, וכיון דמעשה מצווה הם מעשיו, יכול הוא להוציא אחרים ידי חובתן אם חיונן דרבנן, דאף מצוות הקטן ככל חיובי דרבנן הם ומעשיו מעשי מצוה אף דעיקר חיובו על האב הוא לחנכו.

ואפשר עוד דדי בכך שמעשיו מחוייבים שיוכלו לצאת ידי חובתן על ידיהם, אף אם עצם החיוב על האב הוא, ודו"ק.

ובאמת חזינן מלשון התוס' דאף שנחלקו על רש"י למסקנא, מ"מ להלכה לא דחו את עצם יסוד דבריו דעל האב רמיא לחנכו במצוות ולא על הקטן עצמו.

ויש להוכיח דכן שיטת התוס' דיסוד גדר החינוך על האב הוא, מדבריהם בעירובין (צ"ו ע"א ד"ה דלמא) שכתבו לדון אם אשה מברכת על מ"ע שהזמן גרמא, ועי"ש

ביסוד מצות חינוך

שכתבו דאין לדמות אשה לסומא המברך על המצוות דסומא מ"מ מדרבנן חייב. שוב כתבו שם דאין לדמות אשה לקטן המברך ברכת המזון "דקטן אתי לכלל חיוב וחייב לחנכו ואינו מוזהר על לא תשא".

ולכאורה דבריהם תמוהים, דהא כבר כתבו דשאני סומא מאשה כיון דעכ"פ מדרבנן חייב, וא"כ היה להם לומר דה"ה דקטן מברך, דהא בקטן שהגיע לחינוך עסקינן, ומאי קשיא להו טפי בקטן. אלא מכאן נראה דאליבא דאמת שאני קטן מסומא, דסומא חייב בעצם מדרבנן, אבל בקטן עיקר המצוה על אביו לחנכו במצוות, אלא דמ"מ שאני מאשה כיון דאביו חייב לחנכו ואתי לכלל חיוב כמבואר, ודו"ק בזה.

ולדרכנו יש ליתן קצת טעם בחילופי לשונות הרמב"ם הנ"ל דבאכילת מצה ובמקרא מגילה נקט לשון מאכילין אותו ומחנכים אותו לקריאה, דכיון דעיקר החיוב על האב הוא, ובמעשים אלו שייך שיתוף בין המחנך להמתחנך על ידו, דיש ומאכילין לו לאדם, לכן נקט הרמב"ם בלשונו דמצות האב להאכיל לבנו על מנת לחנכו במצוות, ובפרט דהרמב"ם שם נקט דקטן היודע לאכול כזית פת חייב במצה, ואף ילד קטן ביותר יודע לאכול כזית פת וחייב במצה ולכן נקט דמאכילין אותו, וכן במגילה דדרך המצוה הוא דהאחד קורא וכולן שומעין, ובוודאי דזו גם דרך חינוך הקטן, וזו כוונת הרמב"ם דמחנכין אותו לקריאה היינו שקוראין לו והוא שומע, משא"כ בסוכה לולב וברכת המזון דאין בהם מעשה ושיתוף בין המשפיע למקבל, והקטן בעצמו עושה מעשה מצותו, לכך נקט בהם לשון חיוב על הקטן עצמו, ודו"ק בכל זה.

והנה הקשו התוס' ישנים (יומא פ"ב) במה שאמרו "קטן אוכל נבילות אין בי"ד מצווין להפרישו", והלא אם מצוה לחנכו ק"ו שמצוה להפרישו מן האיסור, ותירצו דמצות חינוך מוטלת על האב בלבד ולא על האם, ותמה הגרעק"א בגיליון הש"ס סוכה (ב' ע"ב), "וק"ל ואיך אמרינן בסוגיא וכו' ת קטן שא"צ לאמו מדרבנן הוא דמחייב ואיהי בדרבנן לא אשגחה ת"ש ועוד וכו' הא אפילו מדרבנן לא מחייבה איהי לחנך אותם, וצע"ג". הרי להדיא דגם האם חייבת מדרבנן לחנך בניה.

והקהלות יעקב בסוכה (סי' ב') כתב ליישב לפי שיטת התוס' דמצות חינוך מוטלת אף על הקטן והוא בר חיובא מדרבנן, דזה כונת הגמ' דכיון דכל מעשיה היו עפ"י חכמים מסתבר שהקפידה לחנך ילדיה למלאות מצוותם הם שנצטוו מדרבנן ליישב בסוכה, עיי"ש.

ביסוד מצות חינוך

אמנם לפי דברינו שעיקר מצות חינוך על האב לבדו הוטלה אלא שמכח מצוותו הוי מצות הקטן בכלל בר חיובא, לכאורה קשה דכיון שליכא חיוב על האב בקטן שא"צ לאמו, שוב אין מצוה כלל אף לא על הבנים, אך באמת נראה דע"י מצוות החינוך הכללית שעל האב הו"ל כאילו גם הבנים הוו בר חיוב. ונראה להוסיף עוד, דהרי זה פשוט דכל מהות מצות החינוך לא בשביל האב תיקונה אלא בשביל הבנים כדי להרגילם ולחנכם במצוות, ואמנם חינוך זה על האב מוטל, אך ענינו ומהותו כדי להרגיל קטנים לחנכם במצוות, ומשום כך אף כשליכא אב אמרו דהילני המלכה מסתמא קיימה רצון חכמים בתקנת החינוך לחנך בניה למצוות, ודו"ק בזה כי קצרתני.

ז

חינוך לפרישה מן האיסורין

והנה כתב הרמב"ם (מאכ"א פי"ז הכ"ח):

"אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ופרישה שנאמר חנוך לנער על פי דרכו". והלכה זו העתיק הבית יוסף בשו"ע (או"ח סימן שמ"ג סעיף א').

ודנו הראשונים והאחרונים בכוונתו.

הרשב"א (יבמות קי"ד ע"א) כתב דמיירי בקטן שהגיע לחינוך וכשם שמחנכין אותו לקיום מצוות כך מחנכין אותו לפרוש מן האיסורים.

אך התוס' ישנים (יומא פ"ב ע"א) הביאו בשם הר"א ממיין, דאין מצות חינוך אלא במצוות עשה ולא בפרישה מן האיסור. וכ"כ בגזיר (כ"ח ע"ב). אך בשני המקומות כתבו בדרך אחד דיש מצות חינוך אף באיסורים כהבנת הרשב"א בדברי הרמב"ם, עי"ש.

וידוע בשם הגרי"ז מבריסק (ונדפס בסטנסיל, עניינים סימן ג'), דיש שני דינים בחינוך: א. מצות חינוך שתקנו חז"ל בעצם על הקטן הוא, אלא שהטילוהו על האב כיון שאין לקטן דעת לקיים מצוותיו בגפו. ב. מצוה שמוטלת על האב מכח הכתוב "חנוך לנער על פי דרכו".

ביסוד מצות חינוך

וחלוקים הם שני הדינים. מצות חינוך דרבנן לא תיקנו אלא במצוות עשה, והמצוה מדברי קבלה גם במצוות ל"ת ובאיסורים ניתנה.

והנראה לי עיקר בזה, לפי מה שכתבתי לעיל דמלבד מצות חינוך דרבנן שמכוחה הקטן חייב בקיום המצוות לפרטיהן ודקדוקיהן, וכעין דאורייתא תיקנו, וכשם שהגדול חייב לקיים מצוותיו כך גם הקטן, יש מצוה כללית על האב מן התורה לחנך בניו ובנותיו לאהבה וליראה, לתורה ולקדושה, ומצוה זו מן התורה ומן הכתובים. מה"ת, דכתיב "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וכו'", ומן הכתובים דכתיב "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה". אך מצוה זו כללית היא ואינה מתייחסת לכל פרטי המצוות ודקדוקיהן.

וזה הנראה כונת הרמב"ם בדבריו ש"על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ופרישה", דהיינו חינוך כללי למידות הקדושה והפרישות, ומשו"כ התבסס על פסוק זה חנוך לנער עפ"י דרכו, ודו"ק בזה. [אך בדברי הט"ז (שם סק"א) מבואר דהבנתו שבהלכה זו מדובר במצות חינוך דרבנן, עי"ש].

ה

תחילת החינוך לברכות

הנה בחיי אדם (כלל ס"ו ס"ב) כתב דקטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה וברכת המזון. אך לכאורה זה תימה, דמנ"ל לחדש זאת, ובחז"ל לא מצינו אלא שקטן היודע לדבר אביו מלמדו לשון הקודש ותורה (ועיין רש"י סו"פ עקב ומקורו), אך לגבי בהמ"ז לכאורה צריך שיגיע לחינוך, ולהדיא מבואר בב"י (סי' קצ"ט) מהריב"ש דבן ו' עדיין לא הגיע לחינוך לגבי בהמ"ז.

אך נראה דכונת הח"א דבהגיע לחינוך כבר חייב לחנכו לברך בהמ"ז כדין, וכעיקר דין חינוך בכל המצוות שצריך לקיימה בשלימות, וכמבואר בריטב"א (סוכה ג') שהבאנו לעיל (אות ה'), אבל קודם שהגיע לחינוך, לגבי בהמ"ז ושאר מצוות שבדיבור מן הראוי לחנכו מעט מעט בנוסח כל דהו (דמציאות החיים מוכיחה שבענינים אלו אי אפשר לחנך ולהרגיל ילדים לקיימם באחת, וע"כ צריך להרגילם מעט מעט), וד"ז מבואר גם במשנ"ב (סי' קפ"ז סק"ד ובשעה"צ שם ו'ז') דילדים קטנים פחותים מח' שנים (שזה גיל הגיע לחינוך ברכות) די בנוסח כל דהו, עי"ש.

ביסוד מצות חינוך

ואפשר עוד דמצות חינוך זו יסודה במה שנתבאר לעיל דיש מצות חינוך דאורייתא להשתדל באופן כללי לחנך לתורה ולמצוה, מלבד מצוה דרבנן על הקטן ואביו לקיים את כל המצוות בזמניהם ופרטיהם, ודו"ק.

ט

קטן המתרשל במצוות

והנה מעשים בכל יום בקטן שהגיע לחינוך שמתרשל במצוה מסויימת וטל הילדות מקשה עליו להתאמץ בקיום המצוות, ויש לשאול האם על אביו לכפותו בקיום המצוות כשם שכופין את הגדול, דהלא האומר סוכה איני עושה לולב איני נוטל מכין אותו עד שתצא נפשו, ולכאורה ה"ה בקטן שהגיע לחינוך מדרבנן, דהלא דין אחד לקטן ולגדול אלא שזה מדרבנן וזה מדאורייתא.

אך באמת מרגיש כל בר דעת בלבו שלא זו הדרך ולא זו העיר ויש לגלגל עם הנערים בשלום ובמישור, באהבה ובחמלה וחנוך לנער על פי דרכו, אלא שצ"ב ביסוד הדברים.

ונראה לפי דרכנו שלא באו חכמים לעקור מצות חינוך דאורייתא אלא להוסיף עליה, ואף שחייבו את בקטנים בדקדוקי המצוות כאילו גדולים ובני חיובא המה, מ"מ במקום שנראה לפי ראות עינינו ושיקול דעתנו אם נכפה עליהם את פרטי המצוות נרחיק אותם מתכלית יעודם, עדיף לנהוג עמהם במתינות ובדרך זו לחנכם לשמחת המצוה ואין חיוב להוכיחם ולהכותם, ודו"ק בזה.

,

אם קטן כותב תפילין וקושר ציצית לעצמו

והנה יש לעיין אם קטן כתב תפילין אם כשרים הם לחינוך קטן, וכיוצא בדבר יש לעיין בקטן שקושר ציצית האם יוצאים בציצית אלה יד"ח חינוך קטנים, דמחד גיסא פשוט דקטן לאו בר מיעבד לשמה היא, וכן מפורש ברש"י ותוס' (גיטין כ"ב ע"ב) דקטן פסול לכתובת הגט משום שאינו יכול לכתוב לשמה. וכך גם בכל מידי דצריך לשמה, עיין במושג"ב לגבי ציצית (י"ד ס"ק ד' ושם בבה"ל ד"ה להצריך) וז"פ, אך אפשר דכיון שקטן מכווין לשמה ובגדול כה"ג הוי ציצית כשרים יש בזה מצות חינוך.

ביסוד מצות חינוך

ובביאור הלכה (סי' י"ד ד"ה להצריך) כתב דקמן לעצמו יכול להטיל ציצית ואף לאחר שהגדיל יכול ללבוש ציצית אלה, אך לכאורה ברור שכונתו כשגדול עומד על גביו וכה"ג מהני לגבי דין לשמה כמבואר בגיטין שם, וכל הדיון של המשנ"ב אינו אלא לגבי מה שחושש הרמ"א לשיטת ר"ת דגם בציצית אמרו כל שאינו בלבישה אינו בקשירה, אך אם אין גדול עומד על גביו לכאורה פשוט דכשיגדיל ציציות אלה פסולים לגביו דמה בינו ובין אחרים, וכיון שקטן אינו בר עשיה לשמה ודאי ציצית אלה פסולים לגבי גדול, וא"כ אין ראיה מדברי המשנ"ב לספיקא דידן, וכ"ז פשוט.

ועיין עוד בערוך השלחן (שם ס"ז) שכתב להדיא דקמן יכול להטיל ציצית לעצמו אף ללא גדול עומד על גביו, ונראה סברתו כנ"ל דמ"מ יש בזה מצות חינוך כיון דלפום דרגא דיליה יש לו דעת כנ"ל.

ולכאורה הוא הדין והוא הטעם בתפילין שצריך בהם כתיבה לשמה.

ותימה בעיני בדברי הנצי"ב במשיב דבר (ח"א סי' מ"א ד"ה והנני) שכתב לפרש את לשון הברייתא "קטן היודע להתעטף חייב בציצית... קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין". וכתב דבציצית יכול הוא להטיל ציצית לעצמו אבל בתפילין אינו יכול לכתוב תפילין דכיון דהתפילין פסולים לגדול אף חינוך אין בהם, וצע"ג מה בין ציצית ותפילין.

ונראה דכונתו דהלא בתפילין פסלו את הנשים משום דכל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שפטור מן התפילין פסול הוא לכותבן, ולגבי פסול זה ודאי מסתבר דכיון שהתפילין פסולים מצד עצמם ולא רק משום שאינו בר דעת שהתפילין אלה פסולים אף לקטן, ודו"ק בזה.

ב

בענין מצות חינוך בילדים הלוקים בשכלם

כבוד ידידי וכו'

בדבר הילד בעל תסמונת דאון שדעתו קלישתא האם חייב הוא במצוות, ואם פטור הוא, האם יש על הוריו מצות חנוך לחנכו בקטנותו לתורה ולמצוה לפי דעתו, ואם יש בו מצות חינוך האם מצווים הוריו לגדלו בביתם אף שלפי הרגשתם יקשה עליהם לנהל את ביתם ולהקדיש כחם ומרצם לחינוך שאר ילדיהם, או שמא מותר להם למוסרו למוסד.

הנה שאלה זו כאובה מאד, אך יש בתשובתה צורך גדול וחשיבות יתירה, משום שלדאבון לב יש בקרבנו ילדים רבים הלוקים ברמות שונות של פיגור שכלי ולא רק תסמונת דאון, ויש לבאר דעת תורה בהתייחסות לילדים אלו שכולם בניו של אלקינו, ואבאר בזה את הנלענ"ד.

א

הנה נראה ברור ופשוט דאין מצות חינוך בילד שוטה דכיון דלאו בר חיוב הוא בגדלותו משום דאין בו דעת ופטור הוא מן המצוות אין בו מצות חינוך כיון דלא אתי לכלל חיוב, וכ"כ הביאור הלכה (סימן רס"ו סעיף ה') בשם הפמ"ג (פתיחה כוללת ח"ב אות ט' – י' ובסימן שמ"ג א"א סק"ב), והמנחת חינוך (מצוה ה' ומצוה מ"ב) וכ"ה במנחת יצחק (ח"ג סי' מ"א).

אך אין זה אלא בשוטה שהוא פטור מן המצוות, אבל מי שדעתו קלישתא והוא מוגבל בשכלו אין לו בהכרח דין שוטה, וזה שורש שאלתנו, האם דין המוגבל בשכלו כפקח או כשוטה, וזה ראשית מגמתנו בתשובה זו.

הנה הלכה זו לא נתפרשה להדיא בדברי הש"ס, ונראה ברור לענ"ד דאין ענינו כענין השוטה שענינו נתפרש בתוספתא תרומות (פ"א ה"ג) ובחגיגה (ג' ע"ב), דג' סימנים נאמרו בשוטה, הלן בבית הקברות, המהלך יחידי בלילה והמקרע את כסתו, ועוד מבואר שגם המאבד כל מה שננותנים לו שוטה הוא, דענינים אלו מעשי שגעון וטירוף הם והצד השוה שבהם שהם מנוגדים לטבע האדם להתרחק מן הצער והנזק, והשוטה

ביסוד מצות חינוך

עושה מעשים אלו שבכולם מגיע אליו צער ונזק, וברור ששוטה זה - מטורף הוא, ולא מוגבל בשכלו (ובטבע העולם שורה על המוגבל בשכלו פחד ואימה יתירה והוא מבוהל מהנזק יותר מן השפוי בדעתו).

ומשום כך מבואר ברמב"ם (הלכות עדות פ"ט ה"ט) דמי שיש לו סימני שוטה דינו כשוטה "אעפ"י שהוא מדבר ושואל כענין בשאר דברים הרי זה פסול ובכלל השוטה יחשב" דאין ענין השוטה מי שיש בו דעת קלושה אלא מי שיש בו דעה משובשת ומטורפת, וכלשון הרמב"ם שם "מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד", וז"ב.

ועוד למדנו מלשון הרמב"ם שם דלדוגמא נקטו חז"ל ג' ענינים אלו אבל אין דין שוטה תלוי דוקא בהם דכתב "שוטה פסול לעדות ולא שוטה שהוא מהלך ערום ומשבר כלים (קורע כסותו) וזורק אבנים בלבד אלא מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים", הרי דאף ע"י שאר מעשי הטירוף נחשב כשוטה. וכונתו ברורה דכל מי שנטרפה ונשתבשה עליו דעתו בדבר מן הדברים בכלל השוטה הוא, וכ"כ הבית יוסף (יו"ד סי' א' ואהע"ז סי' קכ"א) וכ"כ מהר"י וי"ל סי' נ"ב "דאטו אי אינו מקרע כסותו ואינו לן בבית הקברות ואינו יוצא יחידי בלילה ושאר כל דרכיו הוא עושה שטות אינו נקרא שוטה, אתמהה, אלא ודאי הא דפליגי היינו דוקא שלא ראינו בו שטות אלא זה ואפ"ה הוי שוטה".

וכ"ה בשו"ת עטרת חכמים (אהע"ז סי' י"ז) "דהא ודאי יש כמה וכמה משוגעים גדולים במעשיהם נוראים לכל עושיהם ואין בהם אף אחד מאותן ד' דברים שבגמ'".

ובאמת דבר זה מוכרח לכאורה, דהלא איכא מ"ד שם דאינו נעשה שוטה אלא כשיש בו שלשת הסימנים הנ"ל, וא"כ מי שאינו גר בסביבות בית הקברות או שהוא נעול בבית וישן לעולם בביתו לא יהיה לו לעולם דין שוטה, אלא ודאי דאין אלה אלא שלשה סימנים מובהקים במקום ספק, אבל כל שהוא משוגע ומטורף בדעתו דינו כשוטה לכל דבר.

ולכאורה היה נראה מזה דהמוגבל בשכלו באמת אין דינו כשוטה דאל"כ למה סתמו חז"ל ולא פירשו דינו. אך הרמב"ם (שם בה"י) חידש הלכה בדיני שוטה דגם הפתי דינו כשוטה וז"ל "הפתאים ביותר שאין מכירין דברים שסותרים זא"ז ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינים שאר עם הארץ וכן המבוהלים והנחפזים בדעתם

ביסוד מצות חינוך

והמשוגעים ביותר, הרי אלו בכלל השוטמים, ודבר זה לפי שיראה הדיין, שא"א לכוין הדעת בכתב". הרי לן דאף הפתי ביותר דינו כשוטה. ונו"כ של הרמב"ם לא כתבו מקור לדבריו ולא ביארו איה מקום כבודו. אך בשו"ת מהרי"ט (אהע"ז סי' ט"ז) הביא לזה מקור מדברי הגמ' בב"ב (קנ"ה ע"ב) במי שמכר נכסיו ולימדוהו קרוביו לאכול תמרים לפני רבא ולזרוק עליו את הגרעינים וכאשר עשה כן ביטל רבא את המכירה ודן אותו כשוטה אלא ששוב נתן תוקף למכירה כשראה בו דבר חכמה עי"ש. אמנם הרשב"ם שם פירש דאין מדובר כלל בדין שוטה אלא דלמכור בנכסי אביו אינו יכול עד שלא הגיע לעשרים שנה "דבעינן חכמה יתירתא" עי"ש. ועיין עוד שם ביד רמ"ה שפירש דמעיקרא נקט רבא דשוטה גמור הוא ולא פתי, עי"ש.

אמנם באמת נחלקו האחרונים בשיטת הרמב"ם בפתי האם דינו כשוטה ממש לכל דבר, למצוות ולקנינים, או שמא רק לענין עדות דינו כשוטה שמא אינו מדקדק בעדותו כיון שאינו מבין עניני הדבר, דעת מהרי"ט שם דאין הלכה זו אמורה אלא בדיני עדות בלבד, אבל לכל דיני תורה דינו כפקח (וניחא לשיטתו דלא מצינו דין פתי בש"ס). וכך לכאורה מוכח מדברי הרמ"א באהע"ז (סי' מ"ד סעיף ב') ומקורו מרבינו ירוחם (ח"ה נתיב כ"ב) בשם הרמ"ה שכתב דמי שדעתו דלה וחלושה קידושין וכן גירושין אבל אם דעתו משובשת ה"ז בחזקת שוטה, הרי שחילקו בין מי שדעתו דלה וחלושה שאין דינו כשוטה למי שדעתו משובשת דהוי שוטה.

אמנם אפשר שכל כוונת הרמ"ה והרמ"א לחלק בדרגת השטות ושיבוש הדעת ולא במהותה דחילקו בין "מי שדעתו צלולה ומבין ומשיג דברים על בוריין אע"פ שדלה וחלושה" למי ש"דעתו משובשת שאינו משיג שום דבר על בוריין", הרי שעיקר המכוון אם מבין דבר על בוריו, ואם אינו מבין שום דבר על בריו דינו כשוטה אף לענין קידושין וגירושין.

ובשו"ת עונג יו"ט (סי' קנ"ג) דן בפתי שלפי תיאורו מצבו מתאים לבעלי התסמונת דאונס בדרגה קשה ולמקצת המפגרים הקשים בשכלם וז"ל "איש אחד אשר הוא ערל שפתיים עד שרוב דבריו קשה להבין וכו' וגם דעתו חלושה מאוד עד שאינו מבין כל הדברים כדרך שמבינים שאר בני"א, כי אם דברים שרגיל בהם ביותר ואינו מבין ענין לאשורו ומעט מאוד בינתו במקח וממכר, וגם במלאכת המספר אינו יודע וכו' ואנחנו ידענו את האיש הזה ואת שיחו כי לא ידע כלל ענין הגירושין כי לא ידע כלל מיום הולדו אם יש גירושין בעולם, ואף מתורת משה לא ידע כלל, וכל מה שעושה הוא רק מה

ביסוד מצות חינוך

שמורגל לראות שאר בנ"א עושים אבל אינו יודע שום דבר, ובדקנו אותו והוא ממש נמשל כבהמה ולב אטום לו מלהבין דבר לאשורו". ותיאור קשה זה מצביע על דרגת פיגור גבוה, ואעפ"כ כתב שקידושיו קידושין גמורים "דאנו רואים שיכול ליקח דבר המורגל בו מן השוק והפתי יש לו דין פיקח במה שמסבירים לו וסביר". הרי דנקט דאין דין המוגבל בשכלו כדין השוטה שדעתו מטורפת.

ומקור גדול לשיטה זו יש בשו"ת מהרי"ק החדשות (סי' כ') וז"ל "אבל מי שהוא מיושב בדעתו, שאין בו טירוף הדעת, ומה שהוא אומר הוא אומר בישוב הדעת, אלא שאינו מבין עניני העולם כשאר בנ"א, נראה לענ"ד שמעשיו קיימים לכל מיליו, שהרי ע"כ צריך איזה גבול ושיעור לומר באיזה ענין יחשב מבין ובאיזה לא, שהרי יש מבין מעט ויש מבין הרבה, יש ממהר להבין כבר כשהוא בן שש ושבע ויש מאחר, ואין הדעות שוות, הא למדת שאין לנו אלא מה שאמרו חכמים בהך לחגיגה". (כונתו לסימני השוטה בסוגיית הגמ' בחגיגה שם).

אמנם לעומת אלה יש מן הפוסקים הנוקטים שמפגר דינו כשוטה עיין שו"ת זכרון יוסף אבן העזר (סי' י' טעם ו'), וכן משמע דעת הסמ"ע בחו"מ (סי' ל"ה ס"ק כ"א), וכך הוכיח מדבריו האבנ"ז (באהע"ז ח"ב סי' קצ"א) ומשמע דנקט כך לעיקר, וכ"כ החת"ס (באהע"ז ח"ב סי' ב') ודימה פתי לחרש דגם בחרש אין טירוף הדעת אלא דעת קלישתא.

וראיתי בתשובת הגר"י אברמסקי באוצר הפוסקים (סוף כרך ב' בעמוד כ"ב) שהביא מהגר"ח מבריסק דכל מפגר נכלל במה שאמרו בחגיגה "מאבד מה שנותנים לו" כיון שאינו יודע לשמור חפציו, אך לול"ד היה נראה כפי ההבנה המקובלת במאבד מה שנותנים לו דמאבד בידים וזורק חפציו לאיבוד משא"כ במפגר, ועוד דיש בין המוגבלים בשכלם שיודעים לשמור חפציהם.

ומ"מ נראה עיקר דאין דין הפתי כדין השוטה אלא לענין עדות, והגר"א בעין יצחק (ח"ב סי' ט') כתב לסמוך על שיטת המהרי"ט להלכה ולהקל בגט של פתי והסכים לדברי בעל שו"ת נפש חיה והביא גם את דברי התורת גיטין (סי' קכ"א ס"ק ב') שהכריע כדעת המהרי"ט עי"ש. ואם בגט פסקו לקולא ודאי שלענין חיוב מצוות יש להחמיר שהמוגבל בשכלו ומי שדעתו קלישתא חייב במצוות ואביו מצווה לחנכו ולגדלו לתורה ולמצוות לפי מעט שכלו.

ביסוד מצות חינוך

ב

ונראה עוד בזה, דהנה במק"א כתבתי את הנלענ"ד דאף חרש שוטה וקטן דפטורין מן המצוות, אין זה אלא לענין דינים המסורים לנו, דאין אנו מצווין לכפותו לקיים מצוות ואין מעניינין אותו ואין מצווין להפרישו וכן אינו מוציא אחרים ידי חובתן. אבל בדין שמים עתיד הקב"ה אל דעות הבוחן כליות ולב לשפוט כל אדם לפי דרגת שכלו והבנתו האם דבק בתורה ובמצוה כדבעי. ודבר זה פשוט לענ"ד דאטו הלן בבית הקברות ומהלך יחידי בלילה ומאבד כליו שמבין דברים אחרים מותר לו לעבוד עבו"ז ולבא על הערוה וכו' וכי יבא לשאול מה נענה לו, ואטו נאמר לו לית דין ולית דיין ומותר לו לחרף ולגדף מערכות אלקים חיים וכדו', אלא ברור דכל בני ישראל עבדי ה' הם וכולם בניו של אלוקינו, וכל אחד חייב לעבדו לפי דרגתו ושכלו, אלא שלענין הלכה עלינו לנקוט שהם פטורים מן המצוות, ודו"ק בזה כי הוא ברור ונכון לענ"ד אף שנראה מחודש.

הנה כ"ז פשוט בעיני זה זמן רב, ושמחתי מאוד כשראיתי בנוב"י (תנינא יו"ד סי' קס"ד) שכתב דמה שאמרו דליכא עונש ביד"ש עד שנת הכ' אינו אלא עונש שמים בעוה"ז אבל כל אדם יענש על מעשיו בעולם העליון, ואף קטן כל שיש בו מעט דעת, ושמחתי שכיוונתי לדעתו הגדולה.

ועוד פשוט בעיני וכבר כתבתיו במנחת אשר בראשית סימן כ"א אות א' דאף דמצות חינוך מדרבנן הוא, אין זה אלא לענין הדינים המסויימים של מעשי החינוך כהא דאמרו קטן היודע לנענע אביו קונה לו לולב וכדו' שעשוהו חכמים כגדול לחייבו בכל מעשי המצוה, אבל פשוט דאף מה"ת יש חיוב על כל אב ואם לגדל בניהם ובנותיהם לתורה ולמצוה ולהשריש בלבם אהבתו ויראתו, ועי"ש שביססתי יסוד פשוט זה בראיות ומקורות.

ולפי"ז נראה ברור דאף בילד עם תסמונת דאון או מגבלה שכלית אחרת, יש מצוה לחנכו ולגדלו לפי דעתו ושכלו לתורה ולמצוות, לאהבה וליראה ולמדות טובות (במדה שזה מתאפשר לפי דעתו).

ג

והנה נחלקו האחרונים בחרשים המתחנכים בבתי ספר מיוחדים והם מתפקדים באופן כמעט מושלם האם דינם כשוטים או לא. הדברי חיים (אהע"ז ח"ב סי' ע"ב)

ביסוד מצות חינוך

והמהר"ם שיק (אהע"ז סי' ע"ט) נקטו דדינו כשוטה, וכ"כ בשו"ת צמח צדק (אהע"ז סי' ע"ז). והבית שלמה (או"ח סי' צ"ה) נקט דדינו כפקח דהלא חזינן שמבין הענינים ונוהג כפקח בכל מעשיו, וכ"כ בשבט סופר אהע"ז סי' כ"א וע"ע במהרש"ם (ח"ב סי' ק"ח). והמהר"ם שיק שם כתב דהוי כציפור שמאלפים אותו לדבר עי"ש. אך נראה בעליל שכך חשב בזמנו מאחר שלא ראה תופעה זו בעיניו אלא ששמע שבעיר וינא יש בתי חינוך לחרשים אבל בזמנינו ידענו בבירור שאין זה דומה כלל ועיקר לאילוף ציפורים וחיות, אלא דעת בנ"א יש להם, ונראה לענ"ד דודאי יש לנקוט לחומרא דיש להם דין בר דעת לענין חיוב מצוות ולענין חינוך, כנלע"ד ברור מאוד.

ושו"ר במנחת שלמה (ח"א סי' ל"ד) מה שכתב בזה הגרש"ז אורבך זצ"ל, ונלענ"ד להעיר על דבריו:

א. במה שכתב דחרש בזמנינו שרואים שהוא בר דעת אף שאין דינו כפקח מ"מ חייב בז' מצוות של בני נח, וכך הביא מכמה אחרונים בענין קטן פקח ושנון דחייב בז' מ"מ ב"נ, לענ"ד אין מקום לחייב בן ישראל בז' מצוות ב"נ דישאל הוא ולגבי ישראל אין כלל גדר ז' מצוות ב"נ אלא תורת משה בלבד שניתנה בחורב. וכבר כתבתי כן במק"א (מנחת אשר בראשית סימן ס"ח אות ד') בענין מש"כ במנ"ח (מצוה ב') דסומא דר' יהודה שפטור מכל המצוות חייב עכ"פ בז' מב"נ, ולענ"ד אין לזה מקום כלל, (וכבר הארכתי בזה במק"א), ובדין חרש הנ"ל, כתבתי את הנלענ"ד דיש לדון בו דין פקח גמור. (עיין שו"ת מנחת אשר ח"ב סימן פ"ו).

ב. מש"כ בענין מפגר דאם יש לו דעת כפעוטות חייב בכל המצוות ומ"מ אינו בר עונשין דחס רחמנא עליו כמו על קטן, לענ"ד תמוה לחלק בין חיוב מצוות מה"ת לחיוב עונשים ולא מצינו גדר זה בשום מקום לומר שאדם חייב במצוות מה"ת ומ"מ חס רחמנא עליו ופטור מן העונש, ואיך נחדש כזאת מדעתנו, אתמהה. וכבר כתבתי את הנלענ"ד דיש להחמיר כשיטת רוב הפוסקים דפתי חייב במצוות ומפגר דינו כפתי, אך מ"מ עד שיבנה ביהמ"ק נחמיר שלא להענישם ונחוש לשיטת האחרונים דדינם כשוטה עד שיוכרע הדבר ע"י משה רבינו ובית דינו.

ד

ולענין השאלה האם משום כך חייבים אביו ואמו לגדלו בביתם או מותר להם למוסרו למוסד או לאימוץ, אין בידי לומר בזה הוראה כללית והכל לפי הענין. אבל

ביסוד מצות חינוך

באופן כללי אומר דודאי ראוי להתאמץ ולמצוא כוחות הנפש הנדרשים לגדל ילד זה בבית וזו הדרך הראויה, ומכיר אני כמה משפחות שאחד מילדיהם בעל תסמונת דאונס וכל בני המשפחה התגייסו לעזרתו והדבר הביא להתעלות במדות טובות באופן נפלא אצל כל בני המשפחה, והמתאמץ לעזרת בניו של אלוקינו האומללים יש לו סייעתא דשמיא למעלה מדרך הטבע.

אמנם במקרים יוצאים מן הכלל כשאין ההורים מוצאים את כוחות הנפש החיוניים והדבר עלול לפגוע בתפקוד הבית ובחינוך שאר הילדים אי אפשר למנוע מן ההורים למסור את הילד למוסד או לאימוץ משפחה אומנת, אך זאת רק בתנאי שיהיה בסביבה של יראת שמים ולא למוסד שבו יכשל בחטא ויגדל בעבירה, ולדאבון לב שמענו על הרבה מקרים של התעללות שפלה בילדים מסכנים אלה, אך אין בידינו למנוע מההורים למוסרו למשפחה יראת שמים או למוסד ראוי, ועל כגון דא אמרו אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו. ועובדות ידענא שמרנן בעל הקה"י והגרש"ז אורבך זצ"ל המליצו למשפחה למסור ילד כזה למשפחה אומנת ומצות החינוך תתקיים על ידם.

המצטער בצרתן של ישראל

אשר וייס

[מנחת אשר שו"ת ח"ב סימן מ"ח]

ביסוד מצות חינוך

ג

עוד בענין הנ"ל

כבוד יקירי הר"ר... נ"י

הנני במענה קצר על שאלתו החשובה.

מכיון שכבוד עובד כרכו במוסד שיקומי לילדים עם מוגבלות שכלית חוקר הוא להבין את חובתו בחינוך הילדים. שאלותיו מתבססות על מה שראה את מה שכתבתי בשו"ת מנחת אשר (ח"ב סימן מ"ה) דיש מצות חינוך על האב אף בילדים שמבחינת ההלכה פטורים מן המצוות, לחנכם לאהוב את הקב"ה ולקיים מצוות כפי מדת יכולתם, ולפי"ז העלה מספר שאלות:

א. עד איזה גיל חייב האב בחינוך בניו אלה.

ב. האם צוות ההוסטל הם שליחי האב למצות החינוך, וממילא מוטלת עליהם חובה לחנך את החוסים למצוות.

הצוות עמוס בעבודה רק לדאוג לצרכי הילדים מבחינה גופנית ונפשית, וקשה יהיה לצפות מהם אף להתעסק בחינוך הילדים למצוות.

ושאל עוד מענין לענין באותו הענין.

הנני במענה קצר שיספיק לדעתי לכל השאלות.

מצות החינוך שרובצת על האב מתקנת חכמים, מצוה מוגדרת היא, דכשם שגדול מצווה לקיים את מצוות ה' על פרטיהן ודקדוקיהן כך גם קטן שהגיע לחינוך. אך עיקר גישתי בתשובה הנ"ל אינה קשורה למצות חינוך דרבנן, שאינה נוהגת אלא בקטנים שעתידים להתחייב במצוות כאשר יגיעו לגדלות וזה עיקר מצות החינוך, לחנכם ולהרגילם במצוות בקטנותם כדי שיקיימום בגדלותם. אלא יסוד שיטתי מיוסד על המצוה דאורייתא שעל כל אב ואם לגדל את ילדיהם לאהבה וליראה, לתורת חיים ואהבת חסד, וכדכתיב (בראשית י"ח י"ט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" (עיין מנחת אשר בראשית סימן ל"ג).

ביסוד מצות חינוך

ובעוד במצות חינוך דרבנן יש מסמרות נטועים וגדרים קבועים, במצוה זו אין לנו אלא מצוה שכל אב ואם יעשו כהבנתם ונטיית לבם מהי הדרך לטעת בלב ילדיהם אהבת ה' ויראתו. ופשוט שאין בין בן י"ב לבן י"ג או בן עשרים לענין מצוה זו.

ונראה עוד דכיון שקשה להורים להתמודד לבדם בגידול וחינוך ילדים אלה ולתועלת הילדים מכניסים אותם למוסדות שונים המיומנים לדאוג לצרכיהם, אף זה חלק ממצותם, ומאידך נראה ברור דאין הצוות שליחי האב למצוות החינוך.

אך מ"מ נראה דאף צוות המוסד צריך להשתדל במדת האפשר לטעת בלב החוסים אהבה ויראה ועבודת ה'.

אך להלכה קי"ל קטן אוכל נבילות אין בי"ד מצווים להפרישו, ולא ספינן להו בידיים (או"ח סימן שמ"ג ס"א).

מקוה אני שדברי ברורים ויש בהם תשובה מספקת לשאלותיו.

ביקר

אשר וייס

מדת סדום

מדת סדום

"ארבע מדות באדם האומר שלי שלי ושליך שליך זו מדה
בינונית ויש אומרים זו מדת סדום, שלי שליך ושליך שלי עם
הארץ, שלי שליך ושליך שליך חסיד, שלי שלי ושליך שלי
רשע" (אבות פרק ה' משנה י').

ששה משניות יש בפרק זה הפותחים בארבע מדות, אך רק משנה זו
פותחת בארבע מדות באדם, כי מדות אלה הן המגדירות את האדם ואת
עיקר אישיותו. ועיקר הענין יחס האדם לשלו ולשליך זולתו, החסיד מרגיש
בלבו שלי שליך ושליך שליך, הוא יונק חיותו מן הנתינה, חי הוא בשביל
לתת, להעניק, אין הוא חפץ שיתנו לו ואין הוא נהנה לקבל, אדרבה
"שונא מתנות יחיה" (משלי ט"ו כ"ז), וסיסמת חייו שלי שליך, וכלשון
המשנה (לעיל פ"ג מ"ז) "תן לו משלו שאתה ושליך שלו".

הרשע לעומתו אוהב לקבל, תאב בצע ומתנות הוא, אינו מסוגל לתת
אך מצפה הוא רק לקבל, ואין הוא מכבד את זכות זולתו בממונו, ולא זו
בלבד שאינו חפץ להתחלק בשלו אלא אף של חבירו כשלו הוא. ויש מן
הראשונים שפירשו בבא זו במי שפושט יד בממון חבירו ועובר בגניבה
וגזילה ובודאי ראוי לכנותו רשע, שהרי אליבא דהלכתא רשע הוא ופסול
לעדות כמבואר בחו"מ (סימן ל"ד).

כל זה ברור ופשוט, אלא שצריך להבין במי שאמרו "שלי שלי ושליך
שליך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום".

וכי איך אפשר שנחלקו במחלוקת כל כך קיצונית, דלפי שיטה אחת
אינו אלא בינוני, לא צדיק ולא רשע, ולאידך מדת סדום היא זו, דהלא
אנשי סדום רעים וחטאים, ודינם נחרץ לחורבן וכליה.

וכפי הנראה הרגיש הרע"ב בקושי זה, ופירש:

"קרוב הדבר לבוא לידי מדת סדום. שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו
בדבר שחבירו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה להנות את חבירו, וזו היתה

מדת סדום

מדת סדום שהיו מתכוונים לכלות הרגל מביניהם, ואף על פי שהיתה הארץ רחבת ידים לפנייהם ולא היו חסרים כלום".

וכדברי הרע"ב כתבו גם המאירי והרשב"ץ על משנה זו.

הרי שאין כוונתם דבעצם מדת סדום הוא, אלא שקרוב הוא להגיע למדת סדום.

אך אין פירוש מתיישב כל כך בלשון המשנה שהרי אמרו "ויש אומרים זו מדת סדום".

ומדברי רש"י והרשב"ם למדנו שפירשו את המשנה כפשוטה.

בעירובין (מ"ט ע"א) כתב רש"י "מדת סדום - שלי שלי".

ובבא בתרא (קסח ע"א) כתב הרשב"ם "לימא בכופין על מדת סדום קמיפלגי - מדת סדום כדתנן (אבות פ"ה מ"י) האומר שלי שלי שלך שלך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום".

והנראה בזה על פי מה שמצינו בהלכה דכופין על מדת סדום, דזה נהנה וזה לא חסר. דשני מידות במי שאינו נותן צדקה ואינו עוסק בגמילות חסדים.

יש מי שסובר ממדת הקמצנות והעצלות, קשה לו ליתן משלו ותאב בצע הוא אף שהוא מבין את החשיבות של הצדקה וחומל הוא על דל ואביון. ואף בגמילות חסדים בגופו לא יעסוק כי עצלן הוא ועסוק בשלו, אף שהוא מצטער בצער זולתו.

אך לא כאלה היו אנשי סדום, בדעתם הנפסדת וברשעת לבבם, התנגדו למדת החמלה ובזו למצות הצדקה. כל מי שעשה חסד מבני עירם נענש קשות, המרחם על הבריות היה בזוי ומבוזה בעיניהם.

דומים היו בשיטתם והשקפתם לגדולי האכזרים הנאצים ימח שמם שדגלו ברצח ובזו לחמלה.

מדת סדום

ומשום כך נגזר עליהם גזירת כליה, כי עולם חסד יבנה, ומדת החסד היא יסוד היסודות בחברה מתוקנת, והחסד בנין עולם הוא, ועולם שאינו בנוי ומושתת על חסד אין לו זכות קיום.

וכל העולם לא נברא אלא משום שהקדוש ברוך הוא חפץ להטיב עם בריותיו כמו שכתב מוהר"ח ויטאל בהקדמה לפרי עץ חיים.

ומדת הרחמים והחמלה היא הדרך היחידה לדבוק דביקות גמורה בהקדוש ברוך הוא, דהלא כך אמרו בשבת (קל"ג ע"ב):

"אבא שאול אומר ואנוהו - הוי דומה לו, מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום".

הלא מפורש במקורות רבים בחז"ל דהקדוש ברוך הוא מקיים את כל מצוות התורה, והוא מלמד תורה לעמו ישראל, אך הדרך להתדמות אליו אינה אלא במדת הרחמים והחמלה "מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום". כן מצינו עוד בסוטה (י"ד ע"א) "מאי דכתיב 'אחרי ה' אלהיכם תלכו', וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה, והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים... אף אתה הלבש ערומים, הקדוש ברוך הוא ביקר חולים... אף אתה בקר חולים".

הרי שאין דרך לדבוק דביקות עילאה אלא בהנהגת הרחמים והחמלה וכל ציבור ועדה המתכחש למדת הרחמנות והחמלה אין לה קיום ואין לה תוחלת ולפיכך נגזר על סדום גזירת כליה והיתה לתל עולם.

ובדרך זה מובן דהאומר שלי שלי ושליך שלך, אף אם לא גזל ולא חמס, כל עיקר השקפה זו שלי שלי! ואין לאחרים חלק ונחלה בשלי מדת סדום הוא ואחריתה מרה כלענה (משלי ה' ד').

[מנחת אשר עמ"ס אבות]

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

